

GYENGE ZOLTÁN

ORCID: 0000-0002-9717-1361

SZTE BTK Filozófia Tanszék

Az elidegenedés kultúrára tett hatása – avagy az európai civilizáció vége (?)

Absztrakt

Az előadás azon hegeli, marxi gondolatnak az elemzésével indít, amelyet egyrészt Hegel *A szellem fenomenológiájának* híres uralom (Herrschaft) és szolgaság (Knechtschaft) fejezetében elsőként megfogalmaz, majd azt felhasználva Marx egyik legfontosabb esszéjében (*Entfremdete Arbeit*, 1844) ebből levezeti az elidegenedés (Entfremdung) fogalmát. Ez az előadás egyik vetülete. Marx nagyon pontosan leírja az elidegenedés egyes fázisait, amelynek végpontja az ember önmagától való elidegenedése. Ezt már nem fejt ki, hanem olyan utódokra „hagyja”, mint mondjuk Nietzsche (utolsó ember, félresikerült), Kierkegaard (árnyékegzisztencia), illetve a 20. század számos írója, filozófusa Kafkától Sarttre-ig. És persze a sort hosszan lehetne folytatni, nem elfelejtkezve a pszichoanalízis nagyjairól. Ez immár szinte felmérhetetlen hagyomány. Amivel viszont sem Hegel, sem Marx nem foglalkozik, az a kultúrától való elidegenedés. Az előadás második része pontosan ezzel foglalkozik, megpróbál rámutatni, hogy a civilizált világ alapjait manapság milyen hatások érik, és hogyan reagál erre az egyre inkább magát (talán jogosan) idegennek érző ember ebben a valóban egyre idegenebb világban. A kérdés megmarad: vajon az ember idegenedik el a kultúrától, vagy a kultúra az embertől.

Kulcsszavak: Marx, Hegel, elidegenedés, iszlám, woke

Abstract

The paper begins with an analysis of Hegelian and Marxist thought. Hegel first formulated the concepts of master/lord (Herrschaft) and servant/bondsman

(Knechtschaft) in the famous chapter of *The Phenomenology of Spirit* (Self-Sufficiency and Non-Self-Sufficiency of Self-Consciousness; Mastery and Servitude), and Marx then used them in one of his most important 1844 essays (*Entfremdete Arbeit*) to derive the concept of alienation (Entfremdung). This is one aspect of the lecture. Marx describes the various phases of alienation in detail, the final stage being man's alienation from himself. However, he does not elaborate on this, instead "leaving" it to his successors, including Nietzsche (the last man, the failed man), Kierkegaard (shadow existence) and numerous 20th century writers and philosophers, from Kafka to Sartre. The list could go on and on, not forgetting the greats of psychoanalysis. This has now become an almost immeasurable tradition. However, neither Hegel nor Marx deals with alienation from culture. The second part of the lecture addresses this issue, examining the influences that affect the foundations of today's civilised world and how people who increasingly feel alienated (perhaps rightly so) react to this increasingly alien world. The question remains: are people becoming alienated from culture, or is culture becoming alienated from people?

Keywords: alienation, woke and cancel-culture, Hegel, Marx

*A kultúra valami, amit egy kisebbség,
amely jól értett ahhoz, hogy a hatalmi és
kényszereszközök birtokába jusson,
egy tiltakozó többségre rákényszerít."*

S. Freud

A filozófia és a társadalomtudományok döntően a 19. századtól kezdve használják az elidegenedés fogalmát. Ma már az „elidegenedés” kifejezésnek konjunktúrája van. A magukat társadalomkritikusnak tekintő teoretikusok az elidegenedésre mint társadalomfilozófiai „kulcsfogalomra” (*Schlüsselbegriff*) tekintenek.¹ A fogalom maga alapvetően a német idealizmusban gyökerezik, de csak Marxtól kezdve lesz a 19–20., de most már a 21. századra nézve is meghatározó terminus.

Ha etimológiailag nézzük, a német és a magyar kifejezés, az 'Entfremdung' és az 'elidegenedés' egymásnak tükre. Bizonyos gondolati játékot enged, ha kö-

¹ Ingo Elbe: *Entfremdete und abstrakte Arbeit Marx' Ökonomisch-philosophische Manuskripte im Vergleich zu seiner späteren Kritik der politischen Ökonomie*. 2012. https://www.rote-ruhr-uni.com/cms/IMG/pdf/Entfremdete_Arbeit.pdf

tőjellel írjuk: Ent-fremdung, el-idegenedés. Mivel az „ent”-nek eltávolító, fosztóképző jelentése (pl. ’entmutigen’ erre kiváló példa = elbátortalanít, szó szerint megfoszt a bátorságtól) is van, eljátszhatunk a gondolattal, hogy akár az idegenségtől „megfosztást” is jelenthetné. Voltaképp az „ent” szinte ugyanúgy „felesleges”, mint a magyarban az „el”, hiszen a terminus jelentése az „idegenné tesz” tartalmat akarja közvetíteni. Éppen ezért a latin *alienus*, vagy az ebből eredő angol *alienation* pontosabb. Nota bene: a német „Fremde” is a „das Andere”-ből (*aliud*) levezetett.

Az *Idegen és más* című könyvemben az idegen fogalmát külön is vizsgáltam. A görögök a ’más’ és ’idegen’ megjelölésre a ξένος (*xenosz*) kifejezést használták, amely egyszerre jelent *idegent* és *vendéget*. De használták az ἄγνωστος (*agnothosz*) kifejezést, amely inkább a közösség számára „ismeretlent” jelöli, jóval enyhébb felhanggal. Mindenki ismeri a ξеноφοβία (*xenofóbia*) jelentését, amely az idegen (ξένος, *xenosz*) gyűlöletét (φόβος, *phobosz*) jelenti. A latinban több kifejezés van az idegenre, például a *hospes* jövevényt, de ismét csak meghívottat (is) jelent. Ám az *alienus* mellett használják a *barbarus*t, aminek ’kulturálatlan’ jelentése van, illetve az *exoticus*t, amelynek viszont nincs ellenséges konnotációja, inkább érdeklődést fejez ki. A német „der Fremde” egyértelműen: ’idegen’, semmilyen ’vendég’ tartalom nincs benne. Az „Unbekannter” /”Stranger” az *exoticusszal* és *agnotosszal* mutat leginkább rokonságot, nem tartalmaz feltétlenül negatív felhangot. De lehet ’idegen’ és lehet ’vendég’.²

De ennyi elég is a nyelvészkedésből.

Hegel és az elidegenedés

Félreértés az elidegenedés fogalmát Rousseau-ig visszavezetni.³ Amikor Rousseau például azt írja: „Ha valamely egyes ember, mondja Grotius, elidegenítheti a szabadságát s így ura rabszolgájává válhat, miért ne idegeníthetné el egy egész nép

2 Lásd részletesebben Gyenge: *On the Concept of Alien*. 2023.

3 Jaeggi–Celikates emellett érvel: *Elidegenedés*. 2020. Vagy lásd Christoph Henning: *Theorien der Entfremdung*. 2015. Sokkal inkább egyetértek Olay Csaba álláspontjával, aki azt írja: „Nem azt állítjuk, hogy nincs Rousseau-nál olyan gondolat, melyet elidegenedésnek lehetne nevezni, hanem azt, hogy ez lényegesen más szerkezetű, mint Marxnál és a belőle kiinduló hagyományban.” Olay Csaba: *Elidegenedés Rousseau gondolkodásában*. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/33038/Elidegenedes_Rousseau_final_u.pdf

is a szabadságát és miért ne lehetne egy király alattvalója?” Majd így folytatja: „Vegyük először az »elidegeníteni« kifejezést. Elidegeníteni annyi, mint elajándékozni, vagy eladni valamit.”⁴ Számomra egyértelmű, hogy Rousseau legkevésbé sem abban az értelemben érti a fogalmat, mint Hegel és később Marx. Egy jogásznak, aki naponta használja az „elidegenít” polgári jogban gyakori fogalmát, ez teljesen egyértelmű.

Marx számára a forrás egyértelműen Hegelnek *A szellem fenomenológiája*, annak is az „Önálló és önállótlan öntudat”-ról szóló fejezete. Még mielőtt erről szólnánk, nézzük, milyen tartalommal használja Hegel az „Entfremdung” fogalmat. Hegel a szellem elidegenedéséről beszél például az *Enciklopédia* első könyvének végén. Itt az elidegenedés a külsővé, idegenné vált (*Entäußerung*), magyarul: a tárgyiasult szellemet jelenti, amely önmagától elválva (elidegenedve) létrehozza saját más-létét, a természetet (die *unmittelbare Idee* als ihren Widerschein, sich als *Natur frei aus sich zu entlassen*).⁵ Természetesen ennek az „elidegenedés” fogalomnak legfeljebb annyi köze van a későbbi marxi terminushoz, hogy itt is és ott is fontos szakasza az elidegenedésnek a *külsővé válás*. Olyannyira, hogy álláspontom szerint Hegelnél az ’Entfremdung’ és az ’Entäußerung’ voltaképp ugyanazt fejezi ki, azaz az elidegenedés = külsővé válás, am. tárgyiasulás.

Sokkal lényegesebb és sokkal több köze van Marxhoz az úr-szolga viszony fejezetnek. *A szellem fenomenológiájának* ebben a részében a kiinduló helyzet a következő: „Az öntudat számára van egy másik öntudat; önmagán kívül jutott. Ennek kettős jelentése van. Először, elvesztette önmagát, mert mint más lény találja magát; másodsor, ezzel megszüntette a másikat, mert a másikat nem is látja lénynek, hanem önmagát látja a másokban.”⁶

Hegel szerint a kettő között a küzdelem törvényszerű. A két öntudat közötti harc

- a szabadságért, és a
- létért folyik.

Látszólag a létért és szabadságért. De igazából az *elismerésért* (*Anerkennung*). Kegyetlen küzdelem, kíméletlen; életre-halálra megy. A két világ szembenállása a harcban válik igazi extrémítássá. „Meg kell szüntetnie ezt az ő másletét; megszüntetése ez az első kétértelműségnek s ezért maga egy második kétértelműség;

4 J.-J. Rousseau: *Társadalmi szerződés*. 1947. 22.

5 G.W.F. Hegel: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*. I. 1986. §. 231.

6 G.W.F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. / továbbiakban: SzF. 1971. 101.; G.W.F. Hegel: *Phänomenologie des Geistes*. / továbbiakban: P.d.G., Werke 3. 1986.

először, arra kell irányulnia, hogy megszüntesse a másik önálló lényt, hogy ezáltal megbizonyosodjék magáról mint lényről; másodszor ezzel arra irányul, hogy önmagát szüntesse meg, mert ez a másik ő maga.”⁷

A két, egymással szembenálló alany lényege – Hegel persze erről egy szót sem ír, de nem baj, álláspontom szerint benne van –, hogy egymás számára kölcsönösen idegenek. Hegel a „másik”, „idegen” (*das Andere*) kifejezést használja, és az „önmaga” (*sich selbst*) fogalmát állítja vele szemben. Könnyen belátható, hogy mindkettő *idegen* a másik szempontjából nézve. A küzdelem pedig – hangsúlyozom: látszólag – a létért folyik. Azonban ez tényleg csak a látszat. Igazából a tét az elismerésen keresztül a *szabadság* érvényre juttatása. Az egyik és a másik ugyan-csak szabad akar lenni. Mindkettő azt akarja, hogy a másik elismerje. És viszont. „A két öntudat viszonya tehát úgy határozódik meg, hogy önmagukat és egymást az életrehalálra menő harc által igazolják. — Vállalniuk kell e harcot, hogy az önmagukról való bizonyosságot, hogy magáért-valók, igazsággá emeljék mind a másikban, mind önmagukban.” Ezért folyik a harc, akár a másik elpusztítása árán, akár a saját halálom árán. Mert itt mondja ki Hegel talán a legfontosabbat: mert „egyedül az élet kockáztatása igazolja a szabadságot, egyedül az igazolja, hogy az öntudat lényege nem a pusztta lét.”⁸ Ha pedig valaki nem kockáztatja a létét a szabadságért cserébe? „Azt az egyént, aki nem kockáztatta életét, lehet ugyan személynek, elismerni; de nem érte el ennek az elismertségnek mint önálló öntudatnak igazságát.” Nem éri el az öntudat szintjét. Legfeljebb vegetál, de nem egzisztál. Ez persze már nem Hegel, de belőle következik.

A vége pedig az lesz, hogy az valaki feladja a szabadságát az életéért cserébe, míg a másik ragaszkodik a szabadságához, akár az élete árán. Ez utóbbi lesz az „úr”, míg a másik a „szolga”. Világosabban: az úr „hatalom a lét felett”, míg „a lét pedig a hatalom a másik [szolga] felett”. Az egyik csak elismerő, a másik csak elismert. Kétoldalú, de aránytalan viszony jön ezzel létre, amely magában hordozza a feszültséget. „De a tulajdonképpeni elismeréshez hiányzik az a mozzanat, hogy amit az úr a másik ellen tesz, azt tegye önmaga ellen is, s amit a szolga maga ellen tesz, azt tegye a másik ellen is. Ezáltal *egyoldalú* és *egyenlőtlen* elismerés jött létre.”⁹ Arról van tehát szó, hogy az úr (én mint azonos) a szabadságot kapja és az életet, a szolga (te mint idegen) csak az életet. Az egyik önálló lénné válik, a másik

⁷ Uo.

⁸ SzF.103.

⁹ P.d.G. 152.

önállótlaná, az elismerés megléte, illetve hiánya miatt. A szolga önállótlan, hisz a másiktól függ. A szolga az életéért cserébe lemond a szabadságáról. Akár Nietzschevel mondhatná: „az állni-tudás az érdem udvaroncoknál, ezért mindegyik azt hiszi: a halál utáni boldogság az, ha le *szabad* ülni.”¹⁰ Amikor ezt egy egész nép így gondolja, akkor az feltétlen alávetés, azaz zsarnokság, hisz – ne feledjük – nem a zsarnok teremti a rabszolgát, hanem a rabszolga a zsarnokot. A rend felülír mindent. A rendért nem csupán a szabadságomat, mindenemet eladnám. Mert mire jó a szabadság? Lehet belőle kenyeret venni, cirkuszt építeni, utat kövezni?

Az úr-szolga viszonyban azonban a polaritás megváltozik. Az úr elszigeteli magát az átalakított természettől, míg a szolga a tevékenység (munka) révén formálja azt (neki kell ki-szolgálnia) alakítja, ámde nem csupán azt, hanem önmagát; azaz a zárt személyiség az úr lesz, aki pedig a változás motorjává válik, az a szolga. Az arisztotelészi techné lényegére gondolva, a munkatevékenység mindig teleologikus, azaz a τέλος (cél) mindig összekapcsolódik a gondolkodással (λόγος), ami azt jelenti, hogy amíg az úr el van zárva a természet átalakító tevékenységétől, addig a szolga (önállótlan öntudat) éppen e tevékenység által kilép a zártságból, és fejlődésre lesz képes.

És az elnyomás nem tarthat örökké. A feszültség a mélyben egyre csak növekszik, és olyan, mint a szunnyadó vulkán, minél többet vár a kitörésre, az annál hatalmasabb lesz. Az egyenlőtlen elismerés magával hozza a megalázottságot, jogfosztottságot, aztán csak egy szikra kell, hogy a robbanás bekövetkezzék. A két oldal helyet cserél, aztán vissza, és újra, és megint.

Marx és az elidegenedés

Látjuk tehát, hogy Hegel *A szellem fenomenológiájának* híres uralom (*Herrschaft*) és szolgaság (*Knechtschaft*)¹¹ fejezetében elsőként megfogalmazza azokat az alap-gondolatokat, amelyeket majd felhasználva Marx 1844-es egyik legfontosabb esszéjében (*Elidegenedett munka, Entfremdete Arbeit*) levezeti az elidegenedés ma is használt tartalmú és jelentésű fogalmát. Ha a munka és a tőke viszonyát manapság kétségessé lehet tenni, már ami Marx megállapításait illeti, számos más gondolata tökéletesen megállja a helyét. Így például: „A dolgok világának

10 Friedrich Nietzsche: *Kritische Studienausgabe.* / továbbiakban: *KSA*, kötet, oldalszám. Berlin: de Gruyter, 1967–1977., IV. 254.

11 *P.d.G.* 145.

értékesedésével (*Verwertung der Sachenwelt*) egyenes arányban nő az emberek világának elértéktelenedése (*Entwertung der Menschenwelt*).¹² Az elidegenedés és az értékek elvesztése egyenes arányban áll, annyira, hogy a „Verwertung” és az „Entwertung” összekapcsolása nem csupán a 20. századi egzisztencialisták tetszését nyerte el, de megfelelt a nietzschei–kierkegaard-i társadalomkritikának is. Gondoljunk bele, hogy a nietzschei „Umwertung aller Werte”, azaz minden érték átértékelésének az alapja éppen az *értékvesztés* maga. Mint például: „In Banden falscher Werthe und Wahn-Worte! Ach dass Einer sie noch von ihrem Erlöser erlöste!” Azaz hamis értékek és örült szavak kötnek bilincsbe bennünket. És hozzászeli: ezek az értékek megváltóra (*Erlöser*) várnak.¹³

A kérdés: miben áll a munka külsővé-idegenné válása? – teszi fel a kérdést Marx¹⁴. A németben ez a kifejezés (külsővé-idegenné válás) a „die Entäußerung”, amely egyértelműen a hegeli terminus használata. (Mint említettük az „Entäußerung” és az „Entfremdung” egymáshoz kapcsolt fogalmak.)

Marxnál az elidegenedés fázisai:

1. A munkás elidegenedése a *munka termékétől* (*Produkt der Arbeit*) mint idegen, vele ellenségesen szembenálló világtól
2. A munkának az elidegenedése a munka folyamatától (*Akt der Produktion*)
3. Elidegenedés annak a nembeli lényegétől (*Gattungswesen*)
4. Elidegenedés az emberi viszonyoktól, azaz az embernek az embertől való elidegenülése (*Entfremdung des Menschen von dem Menschen*)¹⁵.

Az első kapcsán teszi Marx azt a fontos megállapítást, amely már egyértelműen az arisztotelészi–hegeli munka teleológiától való elszakadást jelenti. Expressis verbis kimondja, hogy mihelyst a munkás felett nem egzisztál fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek a munka elől, mint a dögvész (*Pest*) elől.¹⁶ (Valahogy anno a május elsejei felvonulásokon nem ezt a marxi idézetet cipelték táblákon a munkásosztály szorgos tagjai.)

12 Karl Marx: Az elidegenült munka. (továbbiakban *EM*) In *Gazdaságfilozófiai kéziratok 1844-ből*. 38. <https://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf>, illetve ahol szükséges, a német eredetivel egybevetve: Marx: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte 1844. Die entfremdete Arbeit*. (*EA*) 510. XXII. <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1844/oek-phil/index.htm>

13 Mivel sokféle (és problematikus) Nietzsche fordítás létezik, egyiket sem fogom használni. Ami nem feltétlenül a fordítók hibája, hanem a nietzschei nyelvezet és a magyar nyelv közötti diszkrpanciának köszönhető. Vö. *KSA* IV. 117.

14 *EM*. 40. *EA* XIII.

15 *EA* <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1844/oek-phil/index.htm>

16 *EM* 46. *EA* <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1844/oek-phil/index.htm>

Mindennek következménye egyrészt, hogy az ember már csak „állati funkcióiban – evés, ivás és nemzés, legfeljebb még lakás, ékesség stb. – érzi magát szabadon tevékenynek, emberi funkcióiban pedig már csak állatnak. Az állati (*das Tierische*) lesz az emberivé és az emberi az állatává.”¹⁷ Ez a tételmondat, amely az elidegenedés lényegét olyan pontosan leírja, teljes egészében megfelel egy schopenhaueri alapgondolatnak is. Hiszen az ember, ha lemond azokról a tulajdonságokról, értékekről, amelyek az embert emberré teszik (pl. a szabadság eszméje, művészet, gondolkodás stb.), úgy semmiben sem fog különbözni az állattól, hiszen képességeit csak arra használja, amit az állat az ösztöneivel végez el. Nietzsche is nagyon hasonlóan fogalmaz, amikor kimondja, hogy „hajdan sok féreg volt bennetek és még mindig sok minden féreg (*Wurm*) bennetek.”¹⁸ Vagy Kierkegaard, aki a tömeget nemes egyszerűséggel az állathoz hasonlítja: „A plebs, a tömeg, a végtelen ember-sereg másokat untat (...) Ez az állatfajta minden bizonnyal nem a férfi vágyának és a nő gyönyörének a gyümölcse. Mint minden alacsonyabb rendű állatfajt, ezt is a nagymértékű termékenység jellemzi, és hihetetlenül szaporodik. Szinte érthetetlen lenne, ha a természetnek kilenc hónapra lenne szüksége ilyen teremtmények előállítására, melyek inkább tucatjaival állíthatók elő.”¹⁹

Marx megállapítása jól mutatja a hegeli kapcsolatot, és hogy mennyire jól ismerte a *Fenomenológiát*: „A nem-munkás mindent megtesz a munkás ellen, amit a munkás önmaga ellen tesz, de nem teszi meg önmaga ellen, amit a munkás ellen tesz.”²⁰ Mit is mondott Hegel? „De a tulajdonképpen elismeréshez hiányzik az a mozzanat, hogy amit az úr a másik ellen tesz, azt tegye önmaga ellen is, s amit a szolga maga ellen tesz, azt tegye a másik ellen is. Ezáltal *egyoldalú és egyenlőtlen* elismerés jött létre.” A nem-munkás itt az úr, míg a munkás a szolga. A viszony persze itt is megfordul, csak nem úgy, ahogy Hegel gondolja.

A marxi elidegenedés folyamatának az igazi végpontja az ember önmagától való elidegenedése (*Selbstentfremdung*)²¹, továbbgondolva Marxot, az ember személyiségvesztése, arctalanná válása, a saját nembeliségének feladása. Ennek egyik alapvető előzménye egy olyan elem, amellyel Marx nem foglalkozik, azaz a *kultúra megtagadása*, nevezzük nevén: az európai kultúra feladása.

17 EM 41. EA <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1844/oek-phil/index.htm>
18 KSA IV. 15.

19 Søren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. 1978. 366.

20 EM 46.

21 EA <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1844/oek-phil/index.htm>

Kultúrától való elidegenedés

Nietzsche ebben is próféta volt. Nem létező könyvében (*Wille zur Macht*) írja: „Amit itt elmesélek, az nem egyéb, mint a következő két évszázad története. Azt írom le, ami jön, ami már nem jöhet másként: a nihilizmus térhódítását. Ez a történet már most elmesélhető: mert itt maga a szükségszerűség munkál.” Nietzsche szerint: kikerülhetetlenül. És ez a nihilizmus a kultúra bölcsőjének számító Európa, vagy másképp a művelt Nyugat. Nietzsche egészen nyíltan így fogalmaz Európát illetően: „Egész európai kultúránk már régen, évtizedről évtizedre fokozódó, gyötrelmes feszültséggel tart e katasztrófa felé: nyugtalanul, erőszakosan és rohamosan, akár az áradat, amely a véget akarja, a vég felé tör, amely már nem akar észre térni, mert retteg attól, hogy emlékezzék.”²²

Pedig Nietzsche nem ismerhette azokat a szegmenseket, amelyek a 20. század második felétől jelentek meg, és egyre erősebben jelentkeznek, szinte örült, elmebeteg módon a 21. században. Vegyünk néhány esetet, amelyeket egzemplárisnak tartok.

No. 1.

A *Die Zeit* 22.²³ számában jelent meg a Haus der Kulturen der Welt (HKW) jelentős irodalmi díjának odaítéléséről egy történet, amelyet két zsűritag, Juliane Liebert és Ronya Othmann hozott nyilvánosságra. A történet jól ismert, a nevek itt nem is fontosak, egyébként ismeri mindenki. Bár a díjat annak a szerzőnek kellett volna megkapnia, aki a legjobb művet írta, a döntést faji, nemzetiségi stb. szempontok alapján megváltoztatták, és olyan személynek adták, aki nem fehér, nem heteroszexuális férfi. A szavazás során aztán a short listről kiesett egy fehér francia nő is, és végül (a nemi identitásról nem szól semmi) egy közép-szerű szenegáli szerző kapta a díjat. A legszánalmasabb a dologban az, amivel a több zsűritag szerint is a legjobb művet író fehér író védni akarták: hogy tudniillik ő meg „zsidó származású”. Az ember óhatatlanul felteszi a kérdést: mindenkinek elment a józan esze? Ezt a kérdést mindazon események kapcsán is megfogalmazza, amikor azt hallja, hogy Mark Twain könyvét az „n” betűs szó miatt nem tanítják, rasszistának nevezik Kantot vagy Hume-ot, és szobraikat el akarják távolítani, múzeumokban le kellene takarni azokat a képeket, amelyek fekete szolgálat vagy

22 Nietzsche: *A hatalom akarása*. Elöljáró beszéd. 2002.

23 <https://www.zeit.de/2024/22/literaturpreis-jury-abstimmung-insider-macht-weltanschauung>

szolgálólányt ábrázolnak, vagy a „Last Generation” aktivistái főzelékkel öntenek le híres festményeket, és az ember tényleg csak abban bíz, hogy a „last” valóban jelentést kap. Érdekes színfoltja mindennek a szélsőséges mozgalom, amely Greta Thunberg köré épült²⁴, és egyre jobban radikalizálódik.



1. kép Greta Thunberg Instagram-posztja, 2023. okt. 20.

Vagy amikor Löw *Der Kuss* fordítása kapcsán megkérdezem a fordítóktól, hogy a „néger” szót miért nem lehet lefordítani, ahogy Löw a múlt században írta, a válasz az: ezt a kérdést a finneknél fel sem tennék (elég nagy baj), és egyébként is, szól az ultima (ráció nélkül): a *Tíz kicsi néger* sem jelenhet meg ezen a címen. Ahogy a *Kick Out Zwarte Piet* mozgalom (amely a Krampusz színén háborodik fel, hogy ti lehet-e *fekete* (egyesek szerint legyen sárga, az a sajtra utal) *Fekete* Péter.

De hogy egy személyes példát hozzak, Tamás Gáspár Miklósnak a *Cambridge Today* egyik cikke²⁵ alapján, amely arról tudósít, hogy külön bizottság gondoskodik arról, hogy a nőellenes, rasszista stb.-nek ítélt könyveket (Twain, Golding, Margaret Atwood stb.) eltávolítsanak, azt írtam: „ez a világ megérett a pusztulásra”. Gazsi válasza tömör volt: „Nehéz ennek ellentmondani. G.”²⁶ De kifejezetten utal is arra egyik írásában, hogy retrospektíve mennyire ostoba számonkérni

24 https://youtu.be/Xw04CMb_kM8?si=i5xigUqhbhDPghiS

25 <https://www.cambridgetoday.ca/local-news/books-deemed-harmful-to-staff-and-students-are-being-removed-from-regions-public-school-libraries-4551859>

26 A levelezés 2021. novemberben zajlott köztünk erről a kérdésről.

mondjuk Löwön, Hume-on, Kanton vagy Mark Twainen egy kifejezés használatát. Ő írja: „Óriási történelmi tévedés megy végbe. Ugyanis elvtársaink össze-
tévesztenek két dolgot: a (szerintünk is helytelen) állásfoglalást valamely dilem-
mában összekeverik a dilemma fönn nem állásával. Az egyenlőtlenség premodern
alakváltozatai a maguk idejében konszenzuálisak voltak és természetesnek tet-
szettek mindenki szemében, a mulasztás (ha ez mulasztás) az egész társadalomé
volt.” Tamás a dilemma megjelenését a 19. század elejére teszi, nevezetesen az
1830 utáni időszakra. Hozzáteszi, hogy „aki nem tud különbséget tenni Aquinói
Szt. Tamás és (mondjuk) Otto Weininger rasszizmusa és szexizmusa között, az
nem abban téved, hogy a rasszizmus és a szexizmus elvetendő (szerintünk is elve-
tendő), hanem abban, hogy nem veszi figyelembe vagy nem érti a különbséget a
dilemma jelenléte és hiánya között.”²⁷



2. kép Hope Carrasquilla a firenzei Galleria dell'Accademia igazgatójával, Cecilie Hollberggel²⁸

(Csak megjegyzem, hogy a HKW egy igen érdekes szervezet. Filozófiája
szerint a népek kultúrája között közvetít, de vezetője, a kameruni Bonaventure
Ndikung nyíltan antiszemita és a BDS – azaz a Boycott, Divestment and Sanc-
tions mozgalom lelkes híve²⁹.)

²⁷ Tamás Gáspár Miklós: *A filozófiai múlt elátkozása. A damnatio memoriae manapság*, 2022. 11–20.
²⁸ https://www.instagram.com/p/CrlbyV8N_Io/

²⁹ <https://www.nzz.ch/feuilleton/haus-der-kulturen-der-welt-verschleiert-die-politische-agenda-ld.1752548>

No. 2.

A floridai Tallahassee egyik magániskolájának igazgatója, Hope Carrasquilla (2. kép) azután kényszerült lemondani, hogy három hatodikos gyerek szülei panaszt tettek, miután „felzaklatta a gyerekeiket”, amikor a művészeti órán bemutatta nekik Michelangelótól a Dávid-szobrot és az *Ádám teremtése* című freskórészletet, valamint Botticellitől a *Vénusz születését*.³⁰

Hasonló indíttatás, mint az Oroszországban megszületett nyelvtörvény-ki egészítése, amely a művészetből (színház, fim) száműzné a nem odaillő szavak használatát. Vagy az orosz *Kultura* (!) című lapban „leleplező cikk” arról, hogy mit jelent például a „homoszexuális propaganda” egy Csajkovszkijről készülő film kapcsán, milyen hazafias értékeket kell vallani. Rendelet készült, amelynek célja, hogy megvédje az orosz társadalmat a „külső ideológiai és értékalapú terjeszkedéstől”³¹. A hivatkozási alap – mily meglepő – itt is a „gyermekvédelem”.

És a sort tovább lehetne folytatni. Mondjuk, a fóliázott könyvekkel. (Csak szeretném felhívni a cenzorok figyelmét, hogy a *Vörös és fekete*-ben találtam egy mondatot, ami fóliáért kiállt: „Itt voltak a nagy melegek” – Illés Endre fordításában.)

No. 3.

Egy hír szerint Brüsszelben a karácsonyfát „télfára” akarták cserélni, vagy vita van arról, hogy lehet-e egyáltalán állítani, tekintettel a muszlim érzékenységre. Az Európában élő, nagyjából (egyes becslések szerint 42 milliós, az EU-ban cca 20 milliós)³² iszlám közösség egyre erőteljesebben követeli az európai kultúrától az iszlám szabályainak betartását.

Az „appropriation or appreciation” kérdése egyébként az amerikai kontinens északi felén is felvetődik, hovatovább Halloween estéjén egy fehér nem öltözhet indián (bocsánat: indigenous) kosztümbe, de egy keresztény sem, mondjuk, Seherezáádénak.

A kultúrák összeütközésének legismertebb esete Salman Rushdie brit-indiai író története, akit az iráni ajatollah halálra ítélt, és ezt nem oly rég csaknem sikeresen végre is hajtottak. Sokan nem tudják, de azokat is halálra ítélte, akik közreműködnek a könyv kiadásában.

30 <https://eu.tallahassee.com/story/news/education/2023/03/23/tallahassee-classical-principal-out-after-complaints-about-david-statue-lesson/70039104007/>

31 <https://meduza.io/news/2023/01/25/putin-vnes-izmeneniya-v-osnovy-gosudarstvennoy-kulturnoy-politiki-teper-v-ee-zadachi-vhodit-zaschita-obschestva-ot-vneshney-ideyno-tsennostnoy-ekspansii>

32 Csiki–Justh: *Az iszlám Európában – integráció vagy konfliktus?* 2010.



3. kép Londoni felvonulók a Balfour-nyilatkozat 100. évfordulóján
(fotó: Ahmad Al-Bazz/Activestills)

Kevésbé ismert, hogy iszlám fanatikusok megölték a japán fordítót, az olaszt megkéselték, norvég kiadójára pedig rálőttek. Magának Rushdie-nak a biztonságára fegyveres testőrök vigyáztak, ennek ellenére az Amerikai Egyesült Államokban gyilkossági kísérletet hajtott végre egy merénylet, aki tizenötször szúrta meg az író. Rushdie ennek következtében máj-, ideg- és szemsérüléseket is szenvedett, és a merénylet következtében elvesztette a fél szemét, és a karjában átvágott idegek miatt az egyik kezét sem tudja használni.

Összegzés

Hogy a világ egyre jobban megbolondult, az ellen nagyon nehéz érveket felhozni. Az esettanulmányok arra mutatnak, hogy az európai civilizációt három irányból éri nehezen értelmezhető támadás: 1) balról, a baloldali, ultraliberális oldalról, a political correctness zászlója alatt; 2) jobbról, a prűderia és a rosszul értelmezett konzervativizmus, pontosabban: az etatisztikus populizmus részéről, valamint mondjuk úgy, 3) a vallási fanatizmus oldaláról, amelynek a legerősebb, de nem egyetlen eleme az iszlám.



4. kép Marcos Rene, Patricia Papp és Luis Trevisani: *West/ East – Both sides of intolerance*, 2002.
(<https://www.adsoftheworld.com>)

Hogy hogyan jön ez össze az elidegenedés kérdésével? Álláspontom szerint a nyugati civilizáció, az európai kultúrától való elidegenedés, amelynek elemei valahol a 19. század második felében már érezhetőek voltak, megteremtették az alapot arra, hogy a normalitás és az európai kulturális tradíció védelme – úgy tűnik – sikertelen projekt maradjon. Hozzá kell tenni, hogy a fentebb említett három elem (nyilván lehetne többet is elkülöníteni) *egymást erősíti*, az elmebeteg woke-ra jön a nem kevésbé örült jobboldali válasz, arra a még örültebb cancel culture, amit aztán ismét csak eminensen követ valami új idiotizmus, ahogyan a harmadik elem megjelenik a baloldali political correctnessben, és érthető módon a józan ész elutasítja, de akkor ott a szélsőjobb, amely ügyesen épít az iszlamofóbiára – és az egész egyre inkább egy circulus vitiosusszá válik, egyre gyorsabb ütemben, egyre megállíthatatlanabbul.

És ebben a vonatkozásban kapnak különös értelmet Nietzsche szavai: „egész európai kultúránk már régen, évtizedről évtizedre fokozódó, gyötrelmes feszültséggel tart e katasztrófa felé: nyugtalanul, erőszakosan és rohamosan, akár az áradat, amely a véget akarja, a vég felé tör, amely már nem akar észre térni.”³³ Vagy Kertészé: „Mindig ez a vége: a civilizáció eléri azt a túltényesztett állapotot, amikor többé már nemcsak hogy képtelen rá, de már nem is akarja megvédeni magát; amikor, látszólag értelmetlen módon, a saját ellenségeit imádja.” (*A végső kocsmá*)

Ennél többet magam sem tudok mondani.

33 Nietzsche: *A hatalom akarása*. 9.

Irodalom

- Csiki Tamás – Justh Krisztina: Az iszlám Európában – integráció vagy konfliktus? 2010. https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/csiki_tamas_justh_krisztina
- Elbe, Ingo: Entfremdete und abstrakte Arbeit Marx' Ökonomisch-philosophische Manuskripte im Vergleich zu seiner späteren Kritik der politischen Ökonomie. In Elbe, Ingo – Hogg, Philip – Zünke, Christine Hrsg.: *Oldenburger Jahrbuch für Philosophie* 2012. Oldenburg: BIS-Verlag. 1.
- Gyenge, Zoltán: *On the Concept of Alien*. Paris: Éditions L'Harmattan, 2023.
- Hegel, G.W.F.: *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971. A német eredeti: Hegel: *Phänomenologie des Geistes*. Frankfurt: Suhrkamp, 1986.
- : *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*. I. Werke 8. Frankfurt: Suhrkamp 1986. §. 231.
- Henning, Christoph: *Theorien der Entfremdung*. Hamburg: Junius. 2015.
- Jaeggi, Rahel – Robin Celikates: Elidegenedés. 2000. 2020/5. <https://ketezer.hu/2022/02/rahel-jaeggi-robin-celikates-elidegenedes/>
- Kierkegaard, Søren: *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar. Budapest: Gondolat, 1978.
- Marx, Karl: Az elidegenült munka. In *Gazdaságfilozófiai kéziratok 1844-ből*. <https://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf> A német eredetivel egybevetve: Marx: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte 1844. Die entfremdete Arbeit*. 510. XXII. <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1844/oek-phil/index.htm>
- Nietzsche, Friedrich: *Kritische Studienausgabe*. Berlin: de Gruyter 1967–1977.
- : *A hatalom akarása*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Cartaphilus. 2002.
- Olay Csaba: *Elidegenedés Rousseau gondolkodásában*. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/33038/Elidegenedes_Rousseau_final_u.pdf
- Rousseau, J-J.: *Társadalmi szerződés*. Ford. Radványi Zsigmond. Budapest: Phoenix-Oravetz. 1947. 22.
- Tamás Gáspár Miklós: A filozófiai múlt elátkozása. A damnatio memoriae manapság. In Laczkó Sándor szerk.: *A vita. Lábjegyzetek Platónhoz*. Szeged, Budapest, Csíkszereda: Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus. 2022. 11–20.